

વરસાદ પડે ત્યારે માથે મીણિયું ઓઢીને સૂઈ જતાં બાળકો...

ક મા પોતાના સંતાનોને આમ છોડીને જઈ શકે, એ માનવું મુશ્કેલ હતું. પરંતુ સત્ય મારી સામે ઊભું હતું. “એક પરિવાર ગામમાં જ રહે છે, તમે ખાલી એની હાલત જુઓ.”

અમે ખેડબ્રહ્માના ખેડવા ગામનું તળાવ ઊંડુ થઈ રહ્યું હતું એ જોવા ગયા તે એ વેળા કલ્પેશભાઈએ અમને આ વાત કહી. તળાવનું કામ જોઈ, ગામ લોકો સાથેની બેઠક પતાવી અમે કલ્પેશભાઈને ચાલો જઈએ એમ કહ્યું, ને એ અમને ગામના તળાવ પાસેથી પસાર થતા એક રસ્તે લઈને નીકળ્યા. લગભગ પાંચસો મીટર જેટલું પગપાળા ચાલ્યા હશું ત્યાં અમને એક જર્જરિત મકાન દેખાયું. એ મકાન તરફ આંગળી ચીંધીને એમણે કહ્યું,

“આ શંકરનું ઘર.” ઘર જોઈને આને ઘર કહેવું કે કેમ એ પ્રશ્ન થયો. એક રૂમને તેની આગળ નાનકડી ઓસરી. ઓસરીના એક ભાગ પર તાડપત્રી ઢાંકેલી હતી, પણ એ પણ અનેક જગ્યાએથી ફાટી ગયેલી. ઓસરી પછી એક રૂમ હતો. આ રૂમની છતનાં નળિયાં તૂટેલાં એટલે ઘરમાં ભોંયતળિયા પર ચાંદરડા પડતા હતાં. આ ચાંદરડા જોતા વરસાદ પડે ત્યારે આખું ઘર ટપકતું હશેનો ખ્યાલ આવે.

હું ઘરની હાલત નિહાળી રહી હતી ત્યાં કલ્પેશભાઈએ બૂમ પાડી, “શંકર!” પણ શંકર ત્યાં નહોતો. અમે થોડા નજીક ગયા તો ઓસરીમાં એક ભાઈ ખાટલામાં સૂતા હતા. એ શંકરના પિતા રામજીભાઈ હતા. ખાટલાની દોરીઓ પણ તૂટી ગયેલી હતી એટલે ખાટલો પણ જાણે જીવતદાન પર ચાલતો હોય એવો લાગ્યું.

કલ્પેશભાઈએ એમની સામે જોઈને હાથના ઈશારાથી, “શંકર ક્યાં છે?” એવું પૂછ્યું.

રામજીભાઈ એમની સામે જોઈ રહ્યા હતા એમણે કોઈ જવાબ ન આપ્યો. અમને એ પછી સમજાયું કે, તેઓ બોલી શકતા નથી. કાનની નજીક જઈને બોલીએ તો એમને થોડું સંભળાય બાકી સાંભળવાની ક્ષમતા ખૂબ ઓછી. બાળપણમાં જ્યારે સાંભળવાની ક્ષમતા સારી હતી ત્યારે થોડું લખતા-વાંચતા શીખી ગયા હતા, પરંતુ પછી ધીમે ધીમે શ્રવણશક્તિ ઘટતી ગઈ. રામજીભાઈ વાતને સમજ્યા નહીં એવું લાગતા કલ્પેશભાઈ તેમના કાનની નજીક જઈને પૂછ્યું, “શંકર ક્યાં ગયો?”

જવાબમાં રામજીભાઈએ હાથના ઈશારેથી આજુબાજુમાં જ ક્યાંક હશેનું કહ્યું એ પછી, કલ્પેશભાઈએ અમને જણાવ્યું કે શંકર, તેનો મોટો ભાઈ, એક બહેન અને તેમના પિતા - એમ ચાર જણ આ ઘરમાં રહે. અમારી વાતો ચાલી રહી હતી ત્યાં

ગામના સરપંચ પણ આવી પહોંચ્યા. એમણે આવતાની સાથે જ કહ્યું, “આ પરિવાર ખરેખર ખૂબ દુ:ખી છે. એમને કોઈપણ રીતે મદદ થાય તો જરૂર કરવી જોઈએ.” મેં પૂછ્યું, “બાળકોની મા ક્યાં છે?” સરપંચે ભારે નિસાસા સાથે જવાબ આપ્યો, “ઘણા વર્ષો પહેલાં ઘર છોડીને જતી રહી.” એક મા પોતાના સંતાનોને આમ છોડીને જઈ શકે, એ માનવું મુશ્કેલ હતું. પરંતુ સત્ય મારી સામે ઊભું હતું. થોડીવારમાં શંકર અને તેના ભાઈ-બહેન પણ આવી પહોંચ્યા. શંકર શ્યામવર્ણનો, નિર્દોષ ચહેરાવાળો છોકરો. હસે તો દૂધ જેવી સફેદ બન્નીસી દેખાય. મેં મજાકમાં કહ્યું, “તારા સાહેબને તારી બહુ ચિંતા. એટલા માટે અમને અહીં લઈ આવ્યા.” મારી વાત સાંભળીને શંકરે શરમાતાં નીચું જોઈ લીધું ને ઓસરીના ભોંયતળિયાની માટી પોતાના પગના અંગૂઠાથી એ ખોતરવા માંડ્યો.

કલ્પેશભાઈ ડો. કે. આર. શ્રોફ ફાઉન્ડેશન સાથે જોડાયેલા. ખેડવા ગામની શાળામાં શિક્ષકોની અછત એટલે તેઓ ત્યાં બાળકોને ભણાવે. ફાઉન્ડેશન દ્વારા આર્થિક રીતે નબળા પરંતુ હોશિયાર બાળકોને દર મહિને રાશન આપવામાં આવે. ગરીબ બાળકો માટે આ યોજના આશીર્વાદ જેવી. દર મહિને રાશન મળે એટલે ઘરમાં શાંતિ. વળી બાળકના કારણે રાશન મળે એટલે મા-બાપ ફરજિયાત એને નિશાળ મોકલે. ગરીબીના કારણે બાળકનું શિક્ષણ અટકી ન જાય. સાથે બાળકે પણ દર વર્ષે પરીક્ષા પાસ કરવાની એટલે એ પણ ભણવામાં મહેનત કરે.

શંકરે પણ પાછલા બે વર્ષથી નિયમિત પરીક્ષા પાસે કરે એટલે એને દર મહિને રાશન મળે. ગયા ચોમાસામાં કલ્પેશભાઈ રાશનની કીટ આપવા શંકરના ઘરે ગયા ત્યારે તેમણે આખા ઘરમાં વરસાદી પાણીને ટપકતું જોયું. આવી સ્થિતિમાં બાળકો ક્યાં રહેતા હશે એ વિચારે તેમનું હૃદય દ્રવી ઊઠ્યું. તેમણે પોતાના મિત્રોના સહયોગથી એક તાડપત્રી લાવીને ઘરની છત ઢાંકી આપી. પણ તાડપત્રીનું આયુષ્ય લાંબું નહીં આજે એ જર્જરિત થઈ ગઈ હતી. એમની ઈચ્છા શંકરને પાકું ઘર મળે તેવી, એટલે એ એમને શંકરના ઘરે લઈ ગયા.

મેં શંકરને પૂછ્યું, “ઘર ખરેખર બનાવવું છે?” જવાબમાં એણે હળવેથી માથું હલાવીને ‘હા’ કહી. મેં આગળ પૂછ્યું, “વરસાદ પડે ત્યારે શું કરો? છત તો બધે ટપકે એવું દેખાય છે.”

મારી વાત સાંભળીને શંકરે કહ્યું, “અંદર આવો.” હું તેની પાછળ ઘરમાં ગઈ.

રૂમ અંધારિયો. માટીનું ભોંયતળિયું. કાણી દીવાલો. એક જૂનો ખાટલો, જેના પર થોડાં કપડાં અને થોડું રાશન પડ્યું હતું. પછી શંકરે ખાટલાથી જરાક ઉપર ખૂણામાં બાંધેલું મીણિયું બતાવ્યુંને ખૂબ સહજતાથી કહ્યું, “વરસાદ પડે ત્યારે અમે આ ખાટલા પર સૂઈ જઈએ. પછી આ મીણિયું માથે ઓઢી લઈએ...” એના શબ્દો સાંભળી શરીરમાં કમકમાટી ફરી વળી.

આ બાળકો અમારી હોસ્ટેલમાં રહીને ભણે તો તેમનું ભવિષ્ય બદલાઈ શકે. મેં રૂમની બહાર નીકળી રામજીભાઈને બાળકોને હોસ્ટેલમાં મોકલવાની વાત કરી. પણ એ મારી વાત સમજી ન શક્યા. મેં એક કાગળ પર બધું લખીને સમજાવ્યું. બાળકોના ભવિષ્ય માટે આ નિર્ણય લેવા વિનંતી કરી. રામજીભાઈએ લખાણ વાંચ્યું ને પછી હાથના ઈશારાથી કહ્યું,

“લઈ જજો...” આટલી સહજતાથી હા પાડશે એવી મને કલ્પના નહોતી. પણ એ ભણેલા હતાને બાળકોની સ્થિતિ એ જોઈ રહ્યા હતા એટલે એમણે હા પાડી. મેં એમને પૂછ્યું, “આ પરિવારનું ગુજરાન કેવી રીતે ચાલે?” તેમણે કહ્યું, “જમીનનો નાનકડો ટુકડો એમની પાસે છે. તેમાં મકાઈ કરે એટલે રોટલાની વ્યવસ્થા થઈ જાય. એ પછી સરકારનું રાશન મળેને સંસ્થાની કીટ મળે એટલે જેમ તેમ જીવન ચાલે. અહીંયા ગામમાં રોજગારના બીજા કોઈ સાધનો નથી એટલે.” આદિવાસી વિસ્તારમાં અનેક બાળકો છે જેમના માતા કે પિતા, અથવા ક્યારેક બંને,

તેમને છોડીને ચાલી ગયા હોય. માતા-પિતા જીવિત હોવા છતાં બાળકો વાસ્તવમાં અનાથ જેવી જ સ્થિતિમાં જીવતા હોય એવું જોવા મળે. ઘણાં બાળકો દાદા-દાદી કે નાના- નાની સાથે રહે. તેમના માતા-પિતા જીવિત હોવાથી તેઓને પાલક માતા પિતા યોજનાના લાભથી વંચિત રહી જાય છે. ખેર શંકરનું ઘર તો અમે બનાવી આપીશું, પણ પ્રશ્ન એક ઘરનો નથી, પણ વિકાસના માર્ગ પર દોડતા સમાજમાં હજુ કેટલાંય શંકરો વરસાદ પડે ત્યારે માથે મીણિયું ઓઢીને સૂઈ જાય છે એમનો પણ છે.

પછી શંકરે ખાટલાથી જરાક ઉપર ખૂણામાં બાંધેલું મીણિયું બતાવ્યુંને ખૂબ સહજતાથી કહ્યું, “વરસાદ પડે ત્યારે અમે આ ખાટલા પર સૂઈ જઈએ. પછી આ મીણિયું માથે ઓઢી લઈએ...” એના શબ્દો સાંભળી શરીરમાં કમકમાટી ફરી વળી

આપણી આસપાસ
★ મિતલ પટેલ

હરિતકાંતિની અદભૂત કહાણી ઘઉં

તમાન જગતનો ભાગ્યેજ કોઈ એવો માણસ હશે જેણે ઘઉંનો સ્વાદ ચાખ્યો ન હોય. જગતની ભૂખ મટાડનાર ઘઉંનું એક સત્ય એ પણ છે કે તેમા રહેલા ગ્લુટેન નામના તત્વને કારણે વિશ્વના ૦.૭૫ ટકા લોકો પેટ અને સ્થૂળતાની બિમારીથી પીડાય છે. આજે વિશ્વના મોટાભાગના દેશોમાં અનાજની અછત એટલી નથી, જેટલી આજથી સો વર્ષ પહેલાં હતી. સમગ્ર વિશ્વે જુદાજુદા સમયે ભયંકર ભૂખમરો વેઠ્યો છે. તેમ છતાં ખેતીની કાંતિનો એક ઇતિહાસ છે, જેમાં મુખ્ય ઘઉં છે. એક અનાજ તરીકે ઘઉંનો ઇતિહાસ પણ અતિ ભવ્ય છે. જે આપણને હજારો વર્ષ પાછળ લઈ જાય છે. ઘઉંનું વૈજ્ઞાનિક નામ Triticum છે. મધ્યપૂર્વનું લેવાંત ક્ષેત્ર ઘઉંનું મૂળ વતન ગણાય છે. કોઈને આશ્ચર્ય પણ થાય તેમ છતાં વાસ્તવિક રીતે ઘઉં એક પ્રકારનું ઘાસ છે. ઘઉંની પહેલી કાયદેસરની ખેતી દક્ષિણ તુર્કી અને સીરિયાના પહાડી વિસ્તારમાં થઈ હોવાનું મનાય

આવ્યા. ખેડૂતોને વધુ અનાજ ઉત્પન્ન કરવા સહાય યોજનાઓ બની. એનું પરિણામ એ આવ્યું કે વીસ વર્ષમાં જ ભારતના અનાજના કોઠારો છલકવા લાગ્યા હતા. એ તત્કાલિન ભારત સરકારની દૂરંદેશીનું પરિણામ છે. ભારતમાં અનાજની અછત દૂર કરવામાં એક અન્ય વ્યક્તિનું મહત્વનું યોગદાન ભુલી શકાય તેમ નથી. તે છે વનસ્પતિ વિજ્ઞાની એમ. એસ. સ્વામીનાથન. જેઓ ભારતની હરિત કાંતિના પાયાના પથ્થર કહેવાય છે.

ઘઉંનું એક આશ્ચર્ય એ પણ છે કે મોટાભાગના અનાજના છોડ પશુઓને ખોરાક તરીકે આપી શકાય છે. પરંતુ ઘઉંના છોડ અલ્પ માત્રામાં જ પશુઓને ખોરાક તરીકે કામ આવે છે. સમગ્ર વિશ્વમાં ઘઉંના ઉત્પાદનમાં ચીનનો પ્રથમ ક્રમ છે, જ્યારે બીજા ક્રમે ભારતમાં ઘઉં વચાય છે. શિયાળામાં અને વસંતઋતુમાં. ભારતના અમુક વિસ્તારોમાં ચોમાસામાં પણ ઘઉં વચાય છે. જેને છાસિયા ઘઉં કહેવાય છે. ઘઉંની જાતનું વર્ગીકરણ તેના રંગની રીતે પણ થાય છે. રાતા ઘઉં અને આછારાતા ઘઉં,

છે. પ્રાગ ઐતિહાસિક કાળમાં તુર્કી, મિસર અને યુનાનમાં ઘઉંની ખેતી થતી હોવાના પ્રમાણો છે. વિશ્વમાં આવેલી હરિત કાંતિની પાછળ એક અદભૂત કહાણી છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધની સમાપ્તિ પછી વિજયી બનેલી અમેરિકી સેના જાપાન પહોંચી ત્યારે તેમની સાથે કૃષિશાસ્ત્રી એસ. સિસિલ સેલ્મન પણ હતા. એ વાત પર મંથન થતું હતું કે જાપાનને ફરીથી બેઠું કઈ રીતે કરી શકાય. સેલ્મનનું ધ્યાન કૃષિ ઉપર હતું. તેમને જાપાનમાંથી નોરિન નામની ઘઉંની એક જાત મળી. જેનો દાણો મોટો હતો. સેલ્મને એ જાતને વધુ સંશોધન માટે અમેરિકા મોકલ્યો. તેર વર્ષના પ્રયોગો બાદ ૧૯૫૮માં ગેન્સ નામની એક જાત તૈયાર

થઈ. અમેરિકાના અન્ય કૃષિ વૈજ્ઞાનિક નોરમન બોરલિંગે તેને મેક્સિકન ઘઉંની સારામાં સારી જાત સાથે સંકરણ કરી એક નવી જાત પેદા કરી. આ તરફ ભારતમાં અનાજની ભયંકર અછત હતી. અનાજનું ઉત્પાદન વધારવા સરકાર ચિંતિત હતી. ભારતને બોરલોગ અને તેમણે વિકસાવેલા ઘઉંની જાણ થઈ. ભારત સરકારે એ જાત મગાવી અને પૂંસાના એક નાનકડા ખેતરમાં તેને વાવવામાં આવ્યા. જ્યારે ઘઉં ઉપર ફાલ આવ્યો ત્યારે સરકાર અને વૈજ્ઞાનિકો દંગ રહી ગયા. ભારતમાં ૧૯૬૫ની સરકારમાં તે વખતે સી સુબ્રમણ્યમ કૃષિમંત્રી હતા. તેમણે નવી જાતના મેક્સિકન ઘઉંના અઢાર હજાર ટન બીજ આયાત કર્યાં. ભારતના કૃષિવિજ્ઞાન કેન્દ્રો દ્વારા ખેડૂતોને ઘઉંની નવી જાત વિશે માહિતી આપવામાં આવી. અનાજ સાચવવા ગોદામો બનાવવામાં

રાતા ઘઉં ગુણવત્તામાં સારા હોય છે જ્યારે આછા રાતા ઘઉંમાં પોષક તત્વોનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે. ભારતમાં સૌથી વધુ ઘઉં પકવતા પ્રદેશોમાં પંજાબ, મધ્યપ્રદેશ, ગુજરાત, કર્ણાટક હરિયાણા રાજસ્થાન ઉત્તરપ્રદેશ અને બિહાર મુખ્ય છે. જેમાં વજિયા, પૂંસા, બંસી, પૂનમિયા, અજુન, પ્રતાપ, શેરા, રાજ, માલવિકા, બસંતી, મોતી, માલેશ્વરી, રાજલક્ષ્મી, વિદિશા રાજેશ્વરી, સ્વપ્નીલ, નરેન્દ્ર, ભવાની, ગોમતી, લાલ બહાદુર, માલવીય રત્નમ, ટુકડી, દાઉદખાની, જુનાગઢી, સરબતી, સાનારા, કલ્યાણ સોના, સોનાલિકા અને મુક્તા જેવી જાતો પ્રમુખ છે. ભારતમાં સૌથી ઉંચી જાતના ઘઉં ગુજરાતના ભાલ પ્રદેશ અને મધ્યપ્રદેશના માળવામાં

થાય છે. ઘઉંના મોટાભાગના પોષક તત્વો તેની ઉપરની છાલમાં હોય છે. અત્યંત ઝીણું પીસતી યાંત્રિક ઘંટીમાં દળાતા ઘઉંના લોટમાંથી થોડા અંશે પોષક તત્વો નાશ પામે છે. આજે જ્યારે અનેક જાતના ખોરાક બજારમાં ઉપલબ્ધ છે ત્યારે પણ ઘઉંનો દબદબો અકબંધ છે. વર્તમાન જગતમાં ખોરાકીય વિવિધતા એટલી વધી રહી છે કે અનાજ અને બી સંબંધી બાબતો ગોણ બની રહી છે. હવે ખેતી અને તેની સંલગ્ન બાબતો જીવન સાથે સંવેદનશીલતાથી જોડાયેલી હોવા છતાં દૂર થતી જાય છે. ખેતરમાં વાવેલાં અનાજના અંકુરો ફૂટવાનો અને ધાન્યથી લચી પડેલાં ખેતરનો આનંદ ફક્ત એ લોકો પુરતો જ રહ્યો છે જેઓ વાસ્તવિક રીતે જમીન સાથે જોડાયેલા છે. સૌ જાણે છે કે એક કોળિયો અનાજ આપણે પ્રયોગશાળામાં પેદા કરી શકતા નથી.

વિશ્વમાં આવેલી હરિત કાંતિની પાછળ એક અદભૂત કહાણી છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધની સમાપ્તિ પછી વિજયી બનેલી અમેરિકી સેના જાપાન પહોંચી ત્યારે તેમની સાથે કૃષિશાસ્ત્રી એસ. સિસિલ સેલ્મન પણ હતા

ઘટ ઘટ પાની
★ માવજી મહેશ્વરી